

**SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ YAZDIĞI
MƏKTƏB DƏRSLİKLƏRİNDƏ
ELM VƏ MAARİFÇİLİK MƏSƏLƏLƏRİ**

Knyaz ASLAN
Bakı Dövlət Universiteti

Seyid Əzim Şirvani XIX yüzillikdə yaranmış Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri kimi məşhurdur. O, həm aşiqanə-lirik şeirləri ilə poeziya tariximizdə qüdrətli şair şöhrəti qazanmış, həm maarifçilik ruhunda yazdığı əsərləri ilə realist sənətkar olduğunu təsdiqləmiş, həm də cəfakəş maarif və mədəniyyət xadimi olaraq fəaliyyət göstərmişdir.

Şamaxıda ruhani Seyid Məhəmmədin ailəsində dünyaya göz açan Əzim kiçik yaşlarından atasını itirdiyinə görə onun təlim-tərbiyəsi ilə ana babası Molla Hüseyn ciddi məşğul olmuşdur. Dağıstanın Yaqsay kəndində 11 il yaşayan Əzim ərəb və fars dillərinin incəliklərini öyrənməklə yanaşı, ləzgi dilinin də bir neçə ləhcəsini mənimsəmişdir. Elmə böyük həvəsi olduğuna və biliyini artırmaq istədiyinə görə 1853-cü ildə o, Şamaxıya qayıdaraq buradakı mədrəsədə orta ruhani təhsilini tamamlamış, sonra Nəcəf, Bağdad və Şam (Dəməşq) şəhərlərində ali ruhani təhsili almışdır. XIX əsrin 50-ci illərinin sonlarında dini təhsilini başa vuran Seyid Əzim ona sonsuz ümid bəsləyən yerli dindarların gözlədiklərinin əksinə olaraq ruhanilikdən əl çəkmiş, Şamaxı məhəllə məktəbində müəllimlik etməyə başlamışdır. O, eyni zamanda öz satirik şeirlərində ruhaniləri, dini ehkamları kəskin tənqid atəşinə tutmuş, elə bu səbəbdən “kafir” kimi tanınmış, özünə çoxlu düşmən qazanmışdır.

Seyid Əzim maarifçilik ideyalarını həyata keçirmək məqsədi ilə 1869-cu ildə Şamaxıda yeni tədris üsullu (üsuli-cədid) bir məktəb açaraq pedaqoji fəaliyyətini davam etdirir. Yeri gəlmişkən, köhnə mollaxanalardan və məhəllə məktəblərindən fərqli olaraq XIX əsrin sonlarından yaranmağa başlayan üsuli-cədid məktəblərində dərslər ana dilində keçilir, tədris planına ümumtəhsil xarakterli fənlər, dünyəvi biliklər daxil edilirdi. Bu baxımdan Seyid Əzim də öz məktəbində uşaqlara türk (Azərbaycan) və fars dillərini tədris edir, bədii qiraət öyrədir, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, hesab fənlərindən, eləcə də rus dilindən məlumat verirdi.

Bununla bağlı məşhur ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli yazır: “Axi-rül-əmir Hacı Seyid Əzim öz vətəni Şamaxı şəhərinə müraciət edib burada bir məktəb binası qoymuşdur ki, onda türk, fars və rus dilləri təlim olunurdu. Və

lakin o vaxtlarda təlim-tərbiyə məsələsi çox çətin əmrlərdən birisi hesab olunurdu. Çünki üsuli-cədid üzrə uşaqlara oxumaq və yazmaq öyrətmək layiqincə müntəzər olmamışdı və təlim işlərinə mübaşir olan əşxasın üsuli-cədid nədən ibarət olduğundan xəbəri yoxdu və köhnə qaydadan bir müəllim dışqarı çıxsaydı və təlim üçün təzə və yüngül bir cığır açsaydı, camaat ona rəğbət göstərməyib, nifrətlərini çox namərbut və kobud əda və hərəkətlər ilə izhar qıldılar” (4, 33).

Yeri gəlmişkən, Mirzə Ələkbər Sabir, Sultan Məcid Qənizadə kimi görkəmli ədiblərimiz ilk təhsillərini o dövrün cəhalətpərəst din xadimlərinin həqarətlə “kafir məktəbi” adlandırdıqları həmin üsuli-cədid məktəbində almışlar.

Şairin müasiri, məşhur pedaqoq Həbibbəy Mahmudbəyov isə “Uzaq keçmişlərdən əski xatirələr”ində yazır ki, “məzkur məktəb Azərbaycan və farsı olmaq üzrə iki şöbədə ibarət idi”. Onun sözlərinə görə, “məktəb müntəzəm və gözəl şəkllə girmiş, dərslərinin düzgün və müntəzəm getməsilə məktəb az zaman içində gərək mütəşəbbüslərin, gərək sairələrinin diqqətlərini cəlb ilə etibarlarını qazanmağa müvəffəq olmuşdu. Seyidin yaxın dostlarından beş-altı nəfər tərəfindən məktəbin ziyarət edilməyən günü yox idi. Gələnlər saatlarla son siniflərdə oturarlar, Seyidin gözəl bir tərz-i-tədris ilə verdiyi fars dərslərini dinləyər: cocuqların cəld və çapuq cavabları ilə maraqlanardılar. Məktəb cocuqları arasında ən çox diqqəti cəlb edən zəki və cəld cocuq Sabir idi” (2, 173-174).

Azərbaycan məktəb tarixində ilk nümunəvi anadilli məktəb sayılan bu təhsil ocağı təəssüf ki, mürtəcə ruhanilərin təzyiqi, ağır maddi vəziyyət nəticəsində 1887-ci ildə bağlanmışdır.

Seyid Əzim məhəllə məktəbi ilə yanaşı, dövlət məktəblərində də çalışmışdır. Belə ki, 1874-cü ildə Şamaxı şəhərində Bakı vilayəti ruhani məclisinin nəzarəti altında olan yarı mülki, yarı ruhani tipli ibtidai bir məktəb açılır. Seyid Əzim də həmin məktəbə fars və türk (Azərbaycan) dilləri müəllimi təyin olunur. Belə bir məktəbin açılmasına və müəllim təyin olunmasına hədsiz dərəcədə sevinən şair burada böyük ruh yüksəkliyi ilə işləyir. Lakin ruhani məslisi məktəbə cəmi 6 ay maddi yardım göstərir. Beləliklə, vəsait çatışmazlığı ucbatından həmin məktəb bağlandığına görə Seyid Əzim buradan uzaqlaşmalı olur. Məktəbə maddi yardım göstərilmədiyindən məyus olan şair yazırdı:

**Ərzə verdik keçən qubernata,
Keçmədi heyf ərzə isbata.
Gəlmədi hiç bir cavab bizə,
Verdi yüz dərdü iztirab bizə.**

1875-ci ildə bu məktəb Bakı qubernatoru D.S.Staroselskinin icazəsi ilə yenidən fəaliyyətə başlayarkən Seyid Əzim təkrar buraya dəvət olunur, iki il sonra isə heç bir əmək haqqı almadan məktəbə rəhbərlik edir.

1877-ci il sentyabrın 1-də isə o, Şamaxı üçsınıflı şəhər məktəbində türk (Azərbaycan) dili və şəriət dərsləri müəllimi təyin olunur. 1879-cu ildə “siyasi cəhətdən şübhəli müəllim” ittihamı ilə işdən çıxarılan Seyid Əzim Tiflisə şikayətə gedərək Qafqaz Maarif İdarəsi rəisinə günahsızlığını sübuta yetirir. Az sonra yenidən öz vəzifəsinə qaytarılır, ömrünün axırına qədər müəllimlik edir.

1887-ci ildə Şamaxıya gələn, Seyid Əzimplə və onun məktəbi ilə tanış olan Minqreliya orta məktəbinin müəllimi A.Zaxarov bu görüşdən çox məmnun qalmışdı. O, Tiflisdə nəşr olunan “Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа” (“Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materillər toplusu”) məcmuəsinin 1890-cı il tarixli 9-cu buraxılışında bununla bağlı maraqlı bir məqalə dərc etdirmişdi. “Народное обучение у кавказских татар” (“Qafqaz tatarları (*azərbaycanlıları* – *K.A.*) arasında xalq təhsili” adlanan həmin yazıda deyilirdi: “...Hacı S.Ə. 18 ildir ki, məktəbi idarə edir. Dağıstanda təhsil almışdır; fars, ərəb dillərini və bir neçə Dağıstan ləhcələrini bilir. O, birinci dərəcəli şair kimi tanınmaqdadır. Onun bədii əsərlərindən “İlham dəqiqələri” adlı əsəri Təbrizdə nəşr edilmişdir. “Şirvan xanlığının tarixi” adlı bir əsər də yazmışdır ki, hələ indiyədək nəşr olunmamışdır. Onun məktəbində 33 şagird oxuyur; onlardan 12 nəfəri həftədə 15; 9 nəfəri 20; 12 nəfəri isə 25 qəpik verir ki, cəmi 6 manat 60 qəpik toplanır.

Hacı S.Ə. rus dilində oxuyub yazmağı bacarır; rus dilində çətin danışır, lakin yaxşı başa düşür, hətta rus ədəbiyyatı ilə maraqlanır. Puşkindən bir neçə şeir fars dilinə tərcümə etmişdir. Onun məktəbində işləyənlərə rus dili dəxi təlim edilir” (5, 408).

Çar hökuməti maarif sahəsindəki xidmətlərini və qüsursuz işlədiyini nəzərə alaraq Seyid Əzimi 1887-ci ildə Stanislav lentinin üzərinə “За усердие” (“Səy göstərdiyinə görə”) sözləri yazılmış gümüş medalla təltif edir. Lakin maddi ehtiyac içində yaşayan şair həmin mükafatı almaq üçün ona lazım olan 7 manat 50 qəpik məbləğində pulu tapa bilmir. Ona görə də layiq görüldüyü medala almaq şairə ölümündən on gün öncə – 1888-ci il mayın 10-da nəsisib olur. Öləndə isə 500 manata qədər borcu qalır...

Seyid Əzimin yaradıcılığında əxlaqi-tərbiyəvi əsərlər mühüm yer tutur. Onun məktəb, maarif, elm, mətbuat, mütaliə, əxlaq, tərbiyə, mədəniyyət mövzularında yazdığı şeirlər didaktik poeziyanın ən gözəl nümunələri sayılır. O, özünün ictimai-pedaqoji və bədii fəaliyyətində elmin, maarifin, mədəniyyətin təbliğinə, bilikli, tərbiyəli vətəndaşların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Böyük şairin maarifçilik və əxlaqi-tərbiyəvi mahiyyət daşıyan əsərləri uzun illərdən bəridir ki, gənc nəslin mənəvi cəhətdən yetkinləşməsində mühüm rol oynayır.

Pedaqoji fəaliyyəti zamanı ana dilində dərsliyə ciddi ehtiyac olduğunu görən Seyid Əzim dərslik hazırlamaq fikrinə düşmüş, uşaqlar üçün tərbiyəvi parçalar seçib toplamış, tərcümə etmiş, bir çoxunu isə özü yazmışdı. O, həmin mətnlərdən ibarət dərsliyini çap olunmaq üçün Qafqaz Maarif İdarəsinə təqdim etmiş, lakin kitabın nəşrinə icazə verilməmişdi. Ruhdan düşməyən maarifçi-pedaqog ildən-ilə bu dərsliyi “Müntəxəbat” adı ilə yenidən işləyib təkmilləşdirmiş, müəyyən əlavələrlə zənginləşdirmiş, bəzi dəyişikliklər etmişdi. Müxtəlif illərdə nəşrə təqdim olunan dərslik rəsmi dövlət sənədlərində cürbəcür şəkildə “Məcmuəyi-asari-Hacı Seyyid Əzim”, “Şəriət kitabı”, “Tacül-kütüb”, “Kitabların tacı”, “Rəbiül-ətfal” adlandırılmışdır. Bu mənbələrə isnad edən bəzi araşdırıcılar şairin bir neçə dərslik tərtib etməsi mülahizəsini söyləyirlər. Əslində isə həmin adların hamısı daha çox “Rəbiül-ətfal” kimi məşhur olan eyni bir kitaba, daha doğrusu, bir kitabın ayrı-ayrı variantlarına məxsusdur. Yeri gəlmişkən, bir qayda olaraq bu dərsliyin adı “Uşaqların baharı” kimi tərcümə olunur, fikrimizcə, müəllifi şair olan bir kitabın ana dilimizdəki qarşılığının “Balaların baharı” kimi səslənməsi daha məntiqli və poetik olar.

Öz sələfləri A.Bakıxanovun və M.Ş.Vazehin xeyirxah əməllərini davam etdirən Seyid Əzimin bir sıra uşaq əsərləri hələ öz sağlığında ən yaxşı təlim materialları kimi Azərbaycan məktəblərində geniş yayılmışdı.

Görkəmli alim Firidun bəy Köçərli bu barədə belə yazır: “...təlimü tədris üçün və ətfalın təhzi-əxlaqına səbəb olan kitablar türk lisanında bilmərrə yox idi. Bu qüsuru yox etmək üçün mərhum Seyid nəzmən və nəsrən türkcə xoşməzmun və ibrətamiz nəqlü hekayələr ana dilində tərtib edib öz şagirdlərinə oxudardı.

Mərhumun tərtib etdiyi kitabçadan bir nüsxəsi ki, öz dəst-xətti ilə yazılmışdır, sabiqdə müsəman şöbəsinin inspektoru olan mütəvəffa Çernyayevskiyə (*əslən Şamaxıdan olan məşhur Azərbaycan dili müəllimi və metodisti – K.A.*) göndərmişdi. Haman hekayələrdən bir neçəsini Çernyayevcki öz “Vətən dili” nam kitablarına salmışdır.

Mərhumun Çernyayevckiyə göndərdiyi məcmuə əlan bizdədir...

Məcmuə üç dəftərdən ibarətdir. Əvvəlinci dəftərdə yazılıbdır: Şeyx Sədinin “Gülüstan” və “Bustan” kitablarından və bəzi hükəmanın əsərlərindən sadə və açıq türk dilinə tərcümə olunmuş nəsihətamiz hekayələr. İkinci dəftər həmçinin bu qisim hekayələrdən və 51 öyüd və nəsihətlərdən əmələ gəlmişdir. Üçüncü dəftərin mündəricatı nəzm ilə yazılmış əxlaqü ətvərə dair timsallardan ibarətdir.

Bunlardan əlavə bir para xırdaca məzhəkələr və gülməli hekayələr haman dəftərdə yazılıbdır...” (6, 33-34).

Maarifçi-pedaqog son iki dərsliyini sonralar lakin çap etdirə bilməmişdir. Həmin materiallardan məşhur pedaqog A.Çernyayevcki özünün “Vətən dili” dərsliyini tərtib edərkən faydalanmışdır.

Seyid Əzimin ən böyük xidmətlərindən biri də ana dili proqramını tərtib etməsidir. Bu proqram 1886-cı il oktyabrın 16-da Qafqaz Tədris Dairəsinə göndərilmişdi (2, 175).

Azərbaycan tarixində ilk mükəmməl tədris kitablarından olan “Rəbiül-ətfal” dərsliyindəki mənzum hekayə, öyüd-nəsihət və təmsillər müxtəlif tərbiyəvi əhvalatların təsvirindən ibarətdir. Onların bir qismini şair şəxsi həyat təcrübəsi və müşahidələri əsasında yazmış, digər qismini isə Şərq mənbələrindən, əsasən Nizaminin və Sədinin əsərlərindən təbdil və tərcümə etmişdir.

Dərslidə verilmiş mətnləri uşaqların rahat başa düşməsi üçün Seyid Əzim mümkün qədər sadə və aydın yazmağa çalışmışdır. Bu bərdə o, kitabın dibachəsində belə yazır: “...bəzi mütalibi-aliyələr ki, idrakı cəmi bəni-növi-bəşərə lazımdır, alimiqdar olan müsənniflər (*dərslük yazanlar – K.A.*) bəzi kitablarda əlfazi-qəlizəyi-şədidə ilə bəyan ediblər, ətfali-dəbistanın zehni dərkindən aciz və qasirdir. Və müşəxxəs və məlumdur ki, bizim diyarın əhli hər nə elm ki, kəsb edərlər – əyyami-tüfuliyyətdə (*uşaqlıqda – K.A.*) kəsb edərlər. Fəlihəza, bu kitabi-müstətab ki, mərifətinameyi-müxtəsərdir, öz türki lisanımızda aşkar olan əlfaz və əshəl olan ibarətlər ilə cəbt və rəbt olundu ki, ali olan mətalibdən tüllabi-dəbistan bəhrəmənd və feyziyəb olsunlar. Çünki hicrətin 1294-cü ilinin (*miladın 1878-ci ili – K.A.*) rəbiül-əvvəl ayında (*müsəlman qəməri ilinin üçüncü ayı – K.A.*) ibdida olundu «RƏBİÜL-ƏTFAL» ısını ilə müsəmma qıldım” (10, 365).

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri kimi şöhrət qazanmış, təlim-tərbiyə mövzusunda yazdığı əsərlərində yazıçı-pedaqoq kimi özünün məharətini göstərmiş Seyid Əzim bu dərsliklə qabaqcıl ideyaların yorulmaz carçısına çevrilir. O, bu kitabda topladığı əsərlər vasitəsilə gənc nəslə mənəvi saflıq, daxili təmizlik, mənalı yaşayış, ayıq-sayıqlıq, vətən və xalq yolunda faydalı işlər görmək, doğruluq, mərdlik, dostluq, yoldaşlığa mətanət, çalışqanlıq, əzilənlərə kömək, insanlara yaxşı rəftar və s. kimi nəcib əxlaqi keyfiyyətlər aşılamağa çalışır.

Seyid Əzimin nəcib ideyalar tərbiyə edən həmin əsərlərini məktəb şagirdləri bir əsrdən artıqdır sevə-sevə əzbərləyib oxuyurlar. Şairin öz oğlu Mir Cəfərə müraciətlə yazdığı şeirlərdə təbliğ olunan fikirlər əslində bütün uşaqlar və gənclər üçün olduqca faydalıdır. Şair “Alimlərə hörmət haqqında moizə” şeirində oğlu Mir Cəfərə müraciətlə yazır:

**Üləma həqqini riayət qıl,
Əhli-elmə həmişə hörmət qıl.
Demə bu kafər, ol müsəlmandır,
Hər kimin elmi var, o insandır.
...Elm bir nur, cəhl zülmətdir,
Cəhl düzəkdir, elm cənnətdir** (10, 392).

Seyid Əzim gənc oxuculara yüksək mədəniyyətli, ləyaqətli ziyalı olmaqdan ötrü hər şüydən öncə elmi biliklərə yiyələnməyin lazım gəldiyini tövsiyə edir. O, “Cəfər, ey qönçeyi-gülüstanım” misrası ilə başlayan şeirində öz övladına əhli-ürfan kimi yetişməyi, bunun üçün “hər lisanə rağib” olmağı, bütün elmləri öyrənməyi məsləhət görür:

**Demirəm rus, ya müsəlman ol,
Hər nə olsan get əhli-ürfan ol...
...Cəhd qıl neməti-təmamə yetiş,
Elm təhsil qıl, məqamə yetiş (10, 375; 377).**

“Rəbiül-ətfal” dərsliyində şairin mənzum hekayələri xüsusi yer tutur. O, bu əsərləri Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”, “İsgəndərnamə” (“İqbalnamə”), Sədinin “Gülüstan”, “Bustan”, eləcə də xalq nağılları, rəvayət və əfsanələr əsasında yaratmış, özünün humanist ideyalarını ifadə etmişdir.

Şair “Misir şahzadələri” adlı mənzum hekayəsində iki qardaşın həyat yolundan danışır. Qardaşlardan biri var-dövlət, o biri isə bilik toplayır:

**Birinə elmü fəzl olub hasil,
O biri dövlətə olub vasil.
Biri asudə idi rahət ilə,
Birisi var idi məşəqqət ilə (10, 518).**

Bir gün var-dövlət sahibi olan qardaş elmə yiyələnən qardaşına deyir: “Bu nə məşəqqətdi sən çəkirsən? Gedib təhsil alırsan, elmə yiyələnirsən. Axı elm öyrənməkdə sənənin məqsədin nədir? Axı kasıbçılıq içində qovrulursan”. Bilik xəzinəsinə sahib olan qardaş isə ona cavab verir ki, xəzinəyə var-dövlət toplayan hökmdarlar xalqa dərd-qəm verən müstəbidlər, bilik toplayanlarsa elm yayan peyğəmbərlərdir.

Seyid Əzim bu günə qədər öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməyən öyüd və nəsihətlərini mənzum hekayələrinin başlanğıcında və axırında nəticə şəklində verir, onları həmin əsərlərin məzmunu ilə əlaqələndirirdi. Böyük maarifçi-pedaqoq öz oğlu Mir Cəfərə üz tutaraq onun timsalında zəmanə cavanlarına dəyərli nəsihətlər verir, onları elm və bilik öyrənməyə, dünyagörüşlərini genişləndirməyə, cəmiyyətdə özlərinə layiqli yer tutmağa səs-ləyirdi.

Seyid Əzim öyüd və nəsihətlərində təbliğ etdiyi əxlaqi-tərbiyəvi fikirləri “Rəbiül-Ətfal” dərsliyindəki təmsillərində davam etdirmişdir. XIX əsr ədəbiyyatında A.Bakıxanov və Q.Zakirlə başlanan təmsilçiliyi Seyid Əzim yeni şəraitdə davam etdirmiş və öz dövrününün tərbiyə prinsipləri ilə əlaqədar olaraq bir sıra təmsillər yazmışdır. Şairin məşhur “Kəlilə və Dimnə” əsərindən, rus

şairi İvan Krilovdan tərcümə və iqtibas etdiyi, eləcə də özünün yazdığı orijinal təmsillərinin əsas məzmununu avamlıqla mübarizə, elm və sənətdə kamillik, zəhmətsevərlik, birlik, xeyirxahlıq və s. kimi nəcib sifətlər təşkil edir. O, təsvir etdiyi əhvalatları müasir tərbiyə problemləri ilə əlaqələndirərək, uşaqlarda gözəl əxlaqi keyfiyyətlər yaratmaq məqsədi güdür.

Şair “Eşşək və arılar” təmsilində elmin qədrini bilməyən cahil və qanmaz adamları tənqid edərək bu qənaətə gəlir:

**Eşşəyə bəs dadızsa hər kəs bal,
Dağlar xanəsi onun bu misal.
Seyyida, elmi açma nadanə
Ki, düşərsən cahanda nöqsanə (8, 75).**

“Siçan və pişik” təmsilində də düşüncəsiz, avam adamlar tənqid atəşinə tutulur. Şair aciz siçanların cürət tapıb pişiyin boynuna zınqırov bağlaya bilməməsini avamlıqla əlaqələndirərək yazır:

**Eyləmə, Seyyid, bu sifət fikri-xam,
Olma siçanlar kimi sən də əvam.
Fikrə düşüb etmə xəyali-mahal.
Etmə qəvi-cəng ilə fikri-cidal (10, 537).**

Şair “Qaz və durna” təmsilində bir neçə sənət və elm ardınca gedən, hamısından avara qalan alim və peşə sahiblərini kəskin tənqid edərək, elmin, sənətin yalnız müəyyən bir sahəsində kamil olmaq fikrini irəli sürür:

**Yəni bir elmə daim ol talib,
Zifən ol, züfunundur qalib.
Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis (8, 76).**

“Ayı və siçan” təmsilində yaxşılıq etmək, “İtin pişiyə cavabı”nda xeyirxahlıq, “Aslan və iki öküz”də ittifaq və birlik ideyaları verilir.

Seyid Əzimin “Rəbiül-ətfal” dərslində verilmiş “Ruhanilik təhsili”, “Allaha rüşvət”, “Yerdəkilərin göyə şikayəti”, “Köpəyə ehsan”, “Molla və çoban”, “Dəli şeytan”, “Bəlx şəhərinin qazısı və dülgər hekayəsi”, “Qazı saqqalını yandırır”, “Elmsiz alim”, “Müctəhidin təhsildən qayıtması”, “Münəccimlər yalançıdır”, “Şamaxı babiləri haqqında”, “Şamaxının təzə bəylərini həcv”, “Xan və dehqan”, “Riyakar abid” kimi satıraları XIX əsr satirik şeirimizin ən yaxşı nümunələrindəndir.

Şair xalqın pulu hesabına Şərqlə ölkələrində təhsil alan, vaxtını eyş-ışrətdə keçirən, vətənə qayıtdıqdan sonra bir-iki dini mərsiyə oxumaqla vəzifəsini bitmiş hesab edən müctəhid, abid, münəccim, qazi, molla və digər ruhanilərin riyakar simasını açıb göstərir. Seyid Əzim əsl pedaqoq kimi öz satirik əsərlərində də gəncləri haqqı nahaqqın ayağına verməməyə, onlarda ədalət, doğruluq, düzlük, özündən böyüyün hörmətini saxlamaq, yeri gələndə onların ağıllı məsləhətlərinə qulaq asmağı bacarmaq kimi əxlaqi keyfiyyətlər aşılamağa çalışırdı. Yalançılığın insanı hörmətdən saldığını, doğruluğun isə həmişə onu hörmətə mindirdiyini söyləyən şair gəncliyi doğruluğa, mərdlik və vətənpərvərliyə ruhlandırır. Ata-ananın və müəllimin hörmətini gözləməyi bacarmaq da Seyid Əzimin nəzərində insanlıq üçün ən böyük məziyyətlərdən sayılırdı.

Seyid Əzimin “Rəbiül-ətfal” dərslərində ümumiləşdiriyi əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərin çoxu bu gün də öz əhəmiyyətini və aktuallığını saxlamaqdadır. Şairin maarifçilik ovqatında yazdığı didaktik şeirləri gənc nəslin vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə olunmasına faydalı təsir göstərir. Buna görə də klassik sənətkarımızın zəngin ədəbi-bədii irsi müstəqil Azərbaycan Respublikasında çağdaş dövrün tələbləri baxımından daha dərinə və diqqətlə araşdırılmağa və öyrənilməyə layiqdir.

Bu baxımdan məşhur alim Firidun Köçərlinin vaxtilə yazdığı bir fikirlər çox yerinə düşür: “Seyidin ümdə mətləbi və baş arzusu insaniyyət dərəcəsinə və bəşəriyyət mərtəbəsinə vasil olmaqdır. Bu xüsusda onun nəzəri və mərifəti o qədər vəsi və genişdir ki, ona tək Azərbaycan şairi demək dürüst deyil, bəlkə ol düri-yeganə ümumi-insaniyyət şairidir” (6, 46).

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov Ə. S.Ə.Şirvani və məktəb. – Bakı: Maarif, 1986. – 168 s.
2. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi: Dərs vəsaiti. – Bakı, 2001. – 320 s.
3. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslük (H.1). – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 328 s.
4. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı (C.2). – Bakı: Elm, 1985. – 460 s.
5. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: Dərslük. – Bakı: Maarif, 1974. – 488 s.
6. Məmmədov A. Şamaxıda maarif və maarifçilik (XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədərki ədəbi mühit). – Bakı: Maarif, 1987. – 240 s.
7. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı: Dərslük. – Bakı: Maarif, 1984. – 332 s.
8. Şirvani S.Ə. İbrət güzgüsü. – Bakı: Gənclik, 1971. – 132 s.

9. Şirvani S.Ə. Təmsillər, mənzum hekayələr və öyüdlər. – Bakı: Gənclik, 1979. – 60 s.

10. Şirvani S.Ə. Əsərləri (3 c.-də. C.2). – Bakı: Azərb. EA Nəşriyyatı, 1969. – 652 s.

MOTIVES OF SCIENCE AND UPBRINGING OF SEYİD AZİM SHIRVANİ IN THE TEXTBOOK

KNYAZ ASLAN

SUMMARY

Seyid Azim Shirvani (1835-1888) is the famous Azerbaijan poet. He knows educationist and enlightener as poet. He had created new kind school in the Shamakhy. Seyid Azim was edifying in this school. Poet often get printed poems in the textbook of «Spring of the babies» («Rabiul-atfal»). Seyid Azim the book, school, educational, he was propagating the scientific reading. Of the poet educational works have vital importance in the spiritual upbringing of the young family. Many of the thoughts told poet today's keep urgency.

Enlightenment ideas of the poet are analysed in this article widely.

НАУЧНЫЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ИДЕИ В УЧЕБНИКАХ СЕЙДА АЗИМ ШИРВАНИ

КНЯЗЬ АСЛАН

РЕЗЮМЕ

Крупнейшим представителем азербайджанской литературы второй половины XIX века, во многом определившим ход развития реалистической и демократической поэзии в конце столетия, был Сейд Азим Ширвани (1835-1888). Прогрессивный общественный деятель и поэт, он отличался широтой идейного кругозора, разносторонней образованностью. Будучи педагогом в созданной им школе нового типа в городе Шамахи, он изучил русский язык и литературы. Сейд Азим часто выступал в периодической печати со стихами, направленными против фанатизма, лицемерия служителей культа, пропагандируя просветительские идеи.

В этой статье глубоко рассмотрены эти вопросы.